

Deelnemers aan de kastelentocht 1928 bij „Goudestein“ in Maarssen. Uit: archief Oud-Utrecht, inv.nr. 262.

doen naar de geschiedenis van Oud-Utrecht en de rol die zij gespeeld heeft in het Utrechtse stedelijke en provinciale gebeuren. Er is weer een bron van onderzoek bijgekomen.

Zal de onderzoeker bij het raadplegen van deze archiefbron interessante en spannende zaken tegenkomen? Ja en nee, het is maar hoe je het bekijkt. Oud-Utrecht was - zeker vóór de oorlog - een vereniging van gegoede burgers die zich ten doel stelden om binnen de eigen kring het cultureel verleden stijlvol te savouren. Kenmerkend in dat verband is de wijze waarop in de beginjaren aan ledenwerving werd gedaan. Het bestuur placht zich schriftelijk te wenden tot dié Utrechtse, waarvan men aannam dat zij in de sfeer en de stijl van de vereniging zouden passen. Deze Utrechtse werden er dan van in kennis gesteld dat 't het bestuur behaagde om hen lid te laten worden van Oud-Utrecht. Sommige aangeschrevenen waren zeer gevleid, anderen weer uitermate boos over deze overrompelingstactiek.

De tijden veranderen en Oud-Utrecht veranderde mee. Vanaf het begin van de jaren zestig ontwikkelde de vereniging zich stormachtig. Het gestelde taakveld verbreedde zich aanzienlijk en het ledental groeide sterk. In 1923 waren er 94 leden, in 1985 waren dat er ca. 1850. De zittingsduur van de bestuursleden nam daarentegen aanzienlijk af. Nu is de maximale termijn statutair negen jaar, maar bijvoorbeeld G. A. Evers en ir. F. D. M. Bardet hielden het beiden 25 jaar vol. De vereniging bleek op middelbare leeftijd nog een zeer vruchtbare dame te zijn, want zij kreeg een groot aantal dochters en kleindochters: de Stichting Stichtse Historische Reeks, het Utrechtse Geveltekenfonds, de SPOU, de Stabu, enzovoorts.

Kortom, Oud-Utrecht groeit en bloeit en heeft nog een mooie toekomst voor zich. Het verleden kent immers geen einde!

G. J. Röhner

FRANCISCUS COHU, EERSTE R.K. PASTOOR VAN ZEIST SEDERT DE HERVORMING

De recente ontsluiting van het archief van het Aartsbischopelijk Priesterchap Utrecht¹⁾ en de Collectie Rijsenburg²⁾ heeft nieuwe gegevens aan het licht gebracht betreffende de bij K.B. van 19 augustus 1842, no 53 opgerichte R.K. Parochie te Zeist toegewijd aan St. Jo-

seph, die in aansluiting op de publicaties³⁾ van de Van de Poll-Stichting de eerste R.K. pastoor na de Hervorming te Zeist, Franciscus Cohu (Utrecht 1801-Zeist 1858) en de moeilijke beginfase van de R.K. Parochie te Zeist duidelijker uit de verf doen komen.

Voorafgaand aan de oprichting van de R.K. Parochie te Zeist in 1842 hadden de R.K. inwoners⁴⁾ vijf jaar bij de Aartspriester G. A. Vermeulen (1781-1844) voor een eigen pastoor geijverd. De kerkelijke oprichtingsakte van 14 oktober 1842⁵⁾ uitgevaardigd door Inocentius Ferrieri „Kamerheer honorair van Zijne Heiligheid Paus Gregorius XII, vice-superior der Hollandse Zending, Zaakgelastigde van den H. Stoel bij Z.M. den Koning der Nederlanden enz. enz.“ spreekt dan ook „van het groot en vurig verlangen van de Katholieke inwoonders van het dorp Zeijst“ en rept van het nihil obstaat van de R.K. pastoor van Bunnik, de statie waartoe Zeist sedert de Hervorming van 1580 behoorde. De grenzen van de parochie Zeist vallen grotendeels samen met die van de burgerlijke gemeente met uitzondering van dat gedeelte „dat gelegen is ten zuiden eener oude Grift de hakswetering in een rechte lijn, van daar tot aan de Odijkerbrug, en vervolgens de Vinkenbuurt en de boerderijen en woningen aan de Kromme Rijn, en aan de Odijkerbrug blijven onder de Parochie van Bunnik“. De grens met de in 1837 reeds opgerichte parochie Soesterberg valt ook niet samen met die van de burgerlijke gemeente Zeist: „Allen die wonen ten noorden van de Straatweg Woudenberg op Zeijst, van daar af maar aan die weg op het grondgebied van Zeijst, komt tot aan de Krakeling; en van daar af ten noorden van de weg, genaamd de bovenweg, en eindelijk ten noorden van den oude Woudenbergsche weg, tot aan de groote straatweg tusschen Utrecht en Arnhem, blijven voor het vervolg onder de statie van den Soesterberg.“ Op 27 september 1846⁶⁾ wordt door Aartspriester Vermeulen de eerste pastoor benoemd: Franciscus Cohu (Utrecht 1801-Zeist 1858). Deze uit de stad Utrecht afkomstige priester, gewijd in 1829, heeft pastorale ervaring opgedaan als kapelaan te Vleuten en Utrecht (St. Martinus)⁷⁾ en wordt in de noodkerk, gebouwd in november 1842 te Zeist, gelegen tussen Jufferstraat en Dorpsstraat, op 9 februari 1843 geïnstalleerd door de Aartspriester tegelijk met de inwijding van het kerkgebouw.⁸⁾ In oktober 1842 zijn reeds de eerste vier kerkmeesters uit de Zeister Katholieken benoemd: R. G. van Roeij (kleermaker), P. van Ling (zadelmaker), C. Hoogstraten (smid) en J. H. Bloemenkemper (kleermaker en behanger)⁹⁾. Laatstgenoemde zal uit onvrede met de excentrisch gelegen plaats voor de nieuw te bouwen kerk in 1846 het kerkbestuur verlaten¹⁰⁾. Het kerkbestuur vormde de sociale bovenlaag van R.K. Zeist dat voor het merendeel bestond uit dagloners, arbeiders of werklieden en dienstpersoneel op de buitens langs de Utrechtse- en Dribergseweg. Pas in juli 1885 kreeg Zeist zijn eerste R.K. gemeenteraadslid: W. van Dijk Phzn. R.K. Zeist is dan ook niet in staat zelfstandig de gelden buiten de rijkssubsidie om voor een Waterstaatskerk op te brengen. Via de katholieke Utrechtse advocaat mr A. W. K. Ariëns, de vader van de bekende priester Alphons Ariëns, komt op 1 juni 1843¹¹⁾ van een onbekende weldoener, naar later zal blijken mej. B. Vermeulen uit Amersfoort, een gift onder het verband van een misfundatie binnen, die de financiering

rond maakt. In de kern van Zeist is geen bouwgrond voor kerk en pastorie te vinden maar de burgemeester van Zeist, F. N. van Bern, is bereid een nieuw gebouwde villa aan de Utrechtseweg genaamd „Buitenzorg“ op 31 mei 1843 voor f 7.000, – te verkopen na tussenkomst van een Amsterdams makelaar op 4 maart 1843. Uit de rekeningcourant verhouding tussen advocaat Ariëns en het R.K. Kerkbestuur blijkt dat op kosten van het kerkbestuur reeds 13 mei 1843 de buitenplaats „Buitenzorg“ met hekwerk wordt voorzien en 9 juli 1843 „aan den huisbewaarder“ een bedrag wordt uitgekeerd. 1 september 1843 wordt de koopakte geregistreerd en eerst 25 januari 1844 wordt de koopakte in de openbare registers ingeschreven¹²⁾. Pas daarna zal pastoor Cohu het buitengoed zijn gaan bewonen terwijl de noodkerk nog steeds dienst deed.

Nadat kerkmeester Bloemenkemper vertrokken is, begint in 1846 de bouw van de Waterstaatskerk aan de Utrechtseweg toegewijd aan St. Joseph. De financiering is opgebracht door een rijkssubsidie, een inzameling onder de R.K. van Zeist en een collecte binnen de steden Utrecht en Amersfoort alsmede het platteland van het district Utrecht, waartoe de Aartspriester Vermeulen bij schrijven van 15 februari 1843¹³⁾ had opgeroepen stellende dat de inwoners van Zeist het aan alles ontbreekt en zij „in vol vertrouwen op de goddelijke voorzienigheid, hunne toevlucht tot hunne meergegoede geloofsgenoten (menen) te mogen nemen“. Gebouwd onder architectuur van Th. Molkenboer (1796-1853) te Leiden en door aannemer A. van Beek te Utrecht¹⁴⁾ wordt de kerk die naast de villa „Buitenzorg“ verrijst op 18 november 1846 door J. Hartman, Aartspriester van Utrecht (1843-1853) ingewijd. De kosten bedragen f 16.749,50. In 1848 was reeds een verbouwing nodig.

De problemen rond de aanleg van een R.K. Kerkhof in 1853 aan de Utrechtseweg zijn elders reeds beschreven¹⁵⁾. Anders dan met de openbare begraafplaats aan de Bergweg in 1829 het geval was, moest er een dure kerkhofmuur van de autoriteiten rond de R.K. Begraafplaats aan de Utrechtseweg komen, die weer een zware financiële last legde op de niet erg draagkrachtige R.K. gemeenschap van Zeist. R.K. Zeist werd in augustus 1856 door een calamiteit getroffen: bijna alle kerkelijke attributen en ornamenten worden ontvreemd¹⁶⁾. In dat zelfde jaar treft ook het faillissement van het R.K. Amsterdamse bankiershuis Roothaan de Zeister Parochie. Zonder weldoeners van buiten de parochie zou de gehele 19de eeuw R.K. Zeist het niet kunnen stellen. De draagkracht van de Zeister Katholieken bleef daarvoor te gering. Van Pastoor Cohu, die op 3 juli 1858 te Zeist overleed, is een geschilderd portret bewaard gebleven¹⁷⁾ in de sacristie van de R.K. Parochie van de H. Familie J. M. J. te Zeist, Kerkelijk Centrum Zeist-West. Hij ligt begraven in een monumentaal priestergraf op het thans gesloten R.K. Kerkhof aan de Utrechtseweg.

3703 AD Zeist,
Griffensteijnselaan 77

Mr dr V. A. M. van der Burg

Noten

1. H. L. Ph. Leeuwenberg en A. M. A. van Geloven, Inventaris van de archieven van de Aarts priesters van de Hollandse Zending 1727-1853 (1867), Rijksarchief Utrecht 1982 (verder te citeren: De archieven van de Aarts priesters).
2. C. C. de Gopper-Zuiderland en L. P. W. de Graaff, Inventaris van de Collectie Rijsenburg. Verzameling archivalia en documentalia toebehorend aan het Aartsbisdom Utrecht 1983 (verder te citeren: Collectie Rijsenburg).
3. Th. G. P. M. Ruijs, Een historische schets van Katholiek Zeist, Van de Poll-Stichting, Zeist 1979; V. A. M. van der Burg, Uit de geschiedenis van de R.K. Parochie van de H. Joseph te Zeist (1842-1900), Bulletin van de Van de Poll-Stichting(9)1979, blz. 3 e.v.
4. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1134. Visitationverslag Zeist 5 september 1844: 762 zielen en 508 communicanten. In 1849 telde Zeist op een bevolking van 3.763 ruim 1053 R.K. Vgl. J. A. de Kok o.f.m., Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie, Assen 1964, blz. 350. De inkomsten van de pastoor uit 's Rijks kas bedroegen f 400,- per jaar.
5. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1489.
6. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1157 in voce Zeist.
7. Collectie Rijsenburg, inv.no. 1218; De Godsdienst-vriend 1842, II, blz. 264 en 270; 1843, I, blz. 171 en II, blz. 48 en 84; 1858, II, blz. 84.
8. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1157 in voce Zeist.
9. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1158, in voce Zeist.
10. J. C. van der Loos, Van een ontevreden kerkmeester, AAU (49) 1924, blz. 257 e.v.
11. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1494.
12. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1493.
13. Collectie Rijsenburg, inv.no. 1218.
14. De archieven van de Aarts priesters, inv.no. 1492.
15. V. A. M. van der Burg, Utrechtse Katholieke notabelen te Zeist begraven, Maandblad Oud-Utrecht (58) 1985, blz. 258-259. Vgl. ook: Roland Blijdenstein, Zeist, Groei en Bouw. Utrechtseweg-Driebergseweg, Zeist 1984, blz. 178-181 en P. J. Verdam, Provincie en gemeenten in het Utrechtse van 1815 tot 1850. Opstellenbundel P. van Zanten, 's-Gravenhage 1988, blz. 36.
16. Th. G. P. M. Ruijs, a.w., blz. 29-30.
17. Het is m.i. van groot belang in onze provincie een inventarisatie van pastoors- en predikantenportretten te doen uitvoeren. Wellicht zou het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht goede diensten kunnen bewijzen om dit stukje bedreigd provinciaal cultuurbezit wettenschappelijk verantwoord in kaart te brengen.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN

Friedrich Wilhelm Mengelberg

Friedrich Wilhelm Mengelberg (1837-1919) is niet een beeldhouwer die hier ten lande algemene waardering geniet. Slechts in betrekkelijk kleine kring is het werk van deze Duitser, die zich in 1869 in Utrecht vestigde, bekend. Hij kwam naar de Domstad nadat de Utrechtse kapelaan Gerard Willem van Heukelum hem en zijn werk aan de Keulse Dom had leren kennen. Dat werk viel bij de geestelijke goed in de smaak, en de 32-jarige beeldhouwer verhuisde en vestigde zich op Hoogt 10. Drie jaar later was een eigen huis en atelier gereed en zien we hem Maliebaan 80 betrekken.

Over deze beeldhouwer schrijft Walter Geis in het *Köllner Dornblatt* 54 (1989) „Der Kreuzweg im Köllner Dom“. Het artikel dat fraai met een aantal kleurenfoto's van de kruisweg ondersteund wordt, behandelt uitvoerig de veertien kruiswegstaties die Mengelberg tussen 1893 en 1898 vervaardigde voor de Keulse Dom. Het *Köllner Tageblatt* van 21 oktober 1898 is enthousiast: „in den Stationen, besonders in den beiden letzten (13 und 14), scheint Mengelberg sein Bestes gegeben zu haben, was er als Gottbegnadeter Künstler, als würdigen Enkel seines Großen Ahn, des Freundes Wallrafs gegeben konnte“.

Waarom vestig ik in het Maandblad de aandacht op dit artikel? Er zijn een aantal redenen. De eerste is dat ondanks dat Mengelberg uit Duitsland komt, het om een beeldhouwer gaat die zijn atelier in Utrecht had, er woonde en werkte. Vervolgens ontwierp hij voor veel Nederlandse kerken grote beeldhouwwerken in

neogotische stijl; hij beeldhouwde ze zelf, of liet ze beeldhouwen. Zo is een van Mengelbergs topstukken het hoogaltaar in de Utrechtse Willibrorduskerk aan de Minrebroederstraat. Daarbij moet worden opgemerkt dat - ook in Utrecht - een aantal scheppingen van Mengelberg verloren ging, bijvoorbeeld de hoogaltaren en zijaltaren in standseen van de O. L. Vrouwekerk aan de Biltstraat, de Martinuskerk aan de Oudegracht en de inrichting van de kapel van het Hiëronymushuis aan de Maliesingel.

Mijn tweede motief dit artikel hier te signaleren zijn de jaartallen. De Keulse kruisweg (1893-1898), recentelijk geheel gerestaureerd, stamt uit de tijd dat de kunstenaar al 24 jaar in Utrecht woonde en werkte. In zijn produktie lopen dus Nederlandse en Duitse opdrachten door elkaar heen. Dat wordt, als zijn naam eens ergens valt, nauwelijks opgemerkt: in ons land is Friedrich Wilhelm meestal een Duitser die naar Nederland kwam en daar tot zijn dood in 1919 werkte. In het artikel van Walter Geis wordt een soort spiegelbeeld opgeroepen: weliswaar verhuisde Mengelberg naar Utrecht en werkte hij aan de decoratie van Nederlandse kerkgebouwen, maar hij is evenzeer een Duitser die voor Duitse kerken arbeide. . . .

Een fraai voorbeeld dat de auteur ons geeft, (en dat gecompliceerd is) is het Mariabeeld dat Mengelberg in 1886 beeldhouwt en dat hij inzendt voor de Vaticaanse tentoonstelling in 1887. De Utrechtse katholieken schenken vervolgens deze neogotische Maria met Kind aan Paus Leo XIII bij gelegenheid van diens gouden priesterfeest dat in hetzelfde jaar gevierd wordt.